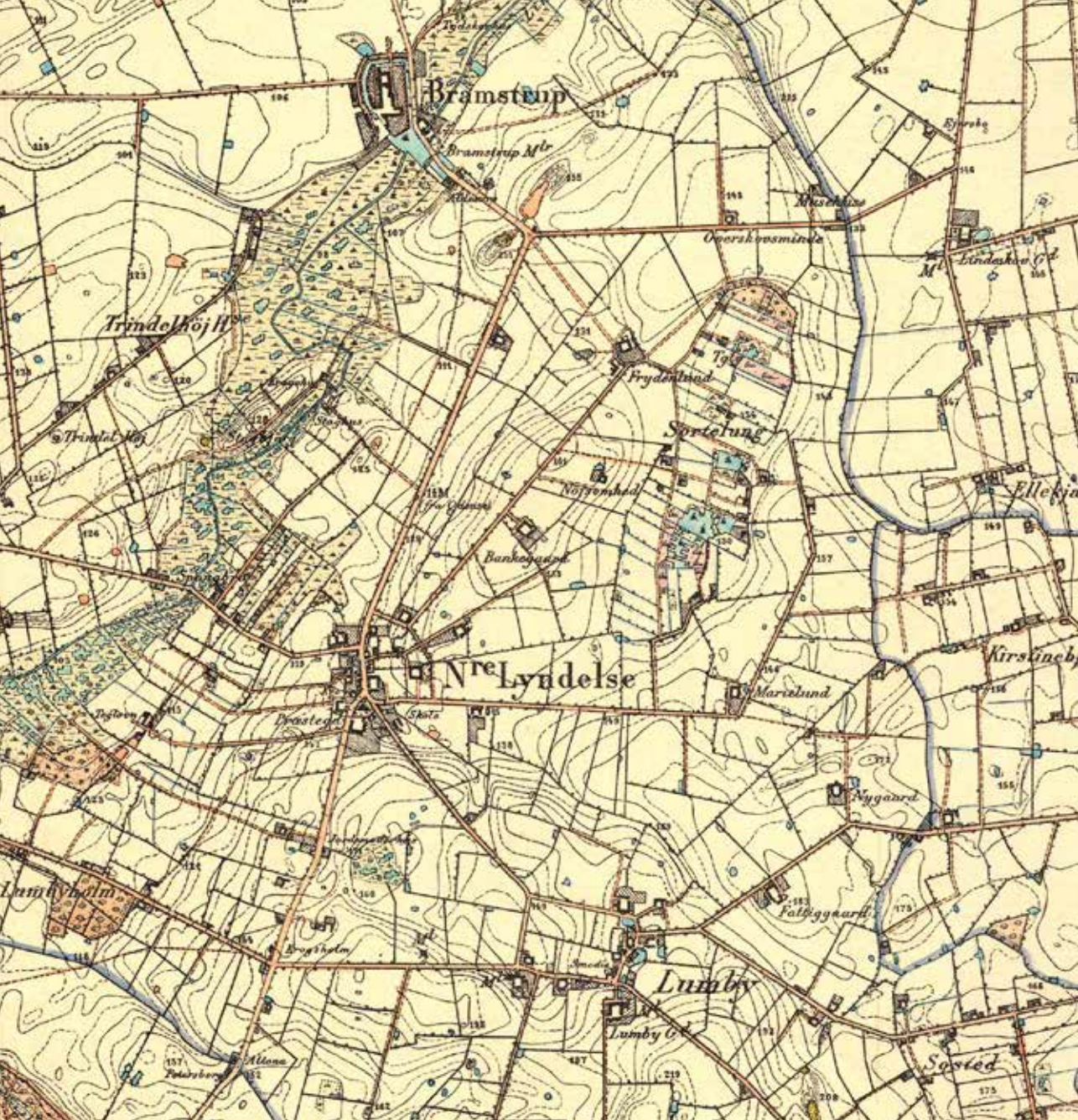


I

EN VERDEN, DER UDVIDER SIG



ILL. 1. Carl Nielsen er født i Sortelung uden for landsbyen Nr. Lyndelse. På kortet, der er udgivet i 1886, ser man forholdene kort efter det tidspunkt, hvor Carl Nielsen boede der. Fødehuset lå på marken syd for gården Frydenlund. Et par hundrede meter øst for huset lå det teglværk, hvor han arbejdede som barn, og bag det lå lergraven, der i dag er den lille sø lige under ordet Sortelung. Til højre for søen lå den ejendom, Arvensminde, som de flyttede til i 1873, da fødehuset blev revet ned. Det tredje barndomshjem, Petersborg, der i dag er museum, lå ved landevejen syd for Nr. Lyndelse.¹

ET STED I VERDEN

Carl Nielsen voksede op i en familie med mange børn i nærheden af landsbyen Nr. Lyndelse, der ligger syd for Odense. Han har selv skildret sin barndom i erindringsbogen *Min fynske Barndom*, og her anlægger han i vidt omfang barnets perspektiv. Det er en historie om en verden, der udvider sig, både geografisk og åndeligt. Fra barnets nære omgivelser suger han til sig og udvider sin horisont. Men vi skal også forstå, hvad det var, han var omgivet af. Det foregår et konkret sted, hvor han deltager i det sociale liv, der udspiller sig omkring ham. Livet på landet for omkring 150 år siden forekommer os velkendt, men det er samtidig en tid og et samfund, der ikke eksisterer længere. Her tilbragte han sine 14 første år. Hvad får man med fra sådan en barndom?

Hvis man bruger *Min fynske Barndom* som udgangspunkt, som jo repræsenterer et nostalgisk tilbageblik fra den godt 60-åriges perspektiv og erfaringsverden, så er det i høj grad en 'hel verden', der skildres. Den er hel på den måde, at den danner et sammenhængende verdensbillede, og den er hel i den forstand, at det er en skildring uden store brud eller konflikter. Det er en overskuelig verden i lille geografisk skala, hvor der leves et traditionelt men samtidig socialt veldefineret liv. Det perspektiv, han anlægger der, kunne man kalde det moderne blik tilbage på en førmoderne livsform.²

Men det er ikke hele billedet. Det er jo netop samtidig en verden i færd med at blive moderne, hvor de gamle landsbyfællesskaber bliver afløst af demokratisk valgte sogneråd, hvor fæstebønderne forsvinder, den offentlige administration har styr på borgerne, alle børn kommer i skole, og hvor godserne og byerne grundlægger industri. Det er en verden, hvor tyskfødte forvaltere og tyske migrantarbejdere hører til blandt de nærmeste naboer og er en umiddelbar del af hverdagen.

Musikalsk er det en verden, hvor den traditionelle dansemusik spiller en central rolle. Den havde Carl Nielsen direkte adgang til gennem sin far, Niels Jørgensen, der var musiker. Men det er også et sted, hvor nodehandel og kendskabet til en europæisk musikalsk fælleskultur er en del af musikerskabet og repertoiret, både hvad angår nye dansemelodier og den musik, der bliver spillet i det lokale orkester, Braga. Fyn var en integreret del af Europa.

Det er en velordnet verden, som samtidig indeholder en samfundsmæssig dynamik, der ligger som en understrøm under det hele. Her er en klar social rangorden, der fremstår som en naturlig del af verden, men netop som en orden, magtforhold. I Nielsens erindringer er der ikke nogen harme over sociale forskelle og fattigdom,

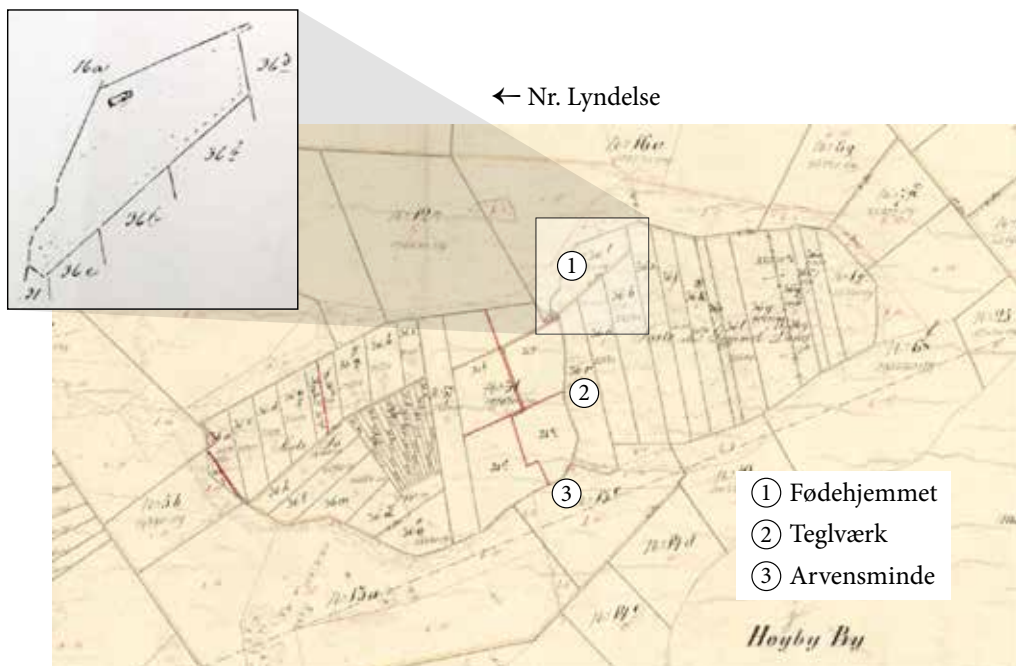
men en konstatering af dem som et vilkår. Samtidig giver han udtryk for en grundlæggende opfattelse af, at folks karakter, deres 'værdi', ikke hænger sammen med deres sociale placering. Det er den voksne Nielsen, der taler her. Fattige og rige folks egenskaber skildres som deres menneskelige karakter, og han udviser en åbenhed, der anerkender gode egenskaber selv hos de allerfattigste. Det afspejler et selvværd hos ham, som han har fået med fra sin relativt fattige opvækst. Herfra har han også en evne til at omgås høj som lav. Der går historier om, at han foretrak at tale med kusken i stedet for det fine selskab, men der findes også et fotografi af, at han i sin ferie i Skagen er gået over for at hilse på kongen på sommerresidensen Klitgaarden.

Det nye ligger på spring. Det er en tid, hvor der er en klar fornemmelse af, at der er muligheder, hvis man har viljen og evnerne. Men opvæksten giver også en dyb erfaring af, at fremgang ikke kommer af sig selv. På den ene side kan han se sine forældres generation, hvor hele familien består af småfolk, der bliver på den egn og i de sociale forhold, hvor de er født. På den anden side står hans mor for en bevidst social distancering fra det usle miljø, hun selv voksede op i, og med den senere statsminister Klaus Berntsen som lokal rollemodel kan han se, hvordan man ved en ihærdig indsats kan bygge noget nyt op, som de gør i højskole- og friskolebevægelsen.

Social mobilitet forudsatte fysisk mobilitet. Hvis man blev på hjemegnen, endte man som sine slægtninge som husmand, småhåndværker eller landarbejder. Hvis man drog ud, kunne man måske opfylde sine drømme. Det er ingen tilfældighed, at af de tolv søskende fra hjemmet i Nr. Lyndelse, hvoraf en dør som spæd, emigrerer den ældste bror Peter til Australien og Sophus, Anders, Albert, Julie og Lovise til USA.³ To søstre dør unge af tuberkulose, og en tredje bliver heller ikke særlig gammel. De to af børnene, der som voksne lever i Danmark, er Valdemar, der kommer på seminariet, bliver lærer i Vestjylland og radikal folketingsmand, og Carl. Hvis man tror på eventyrene, så svarer muligheden for at få et bedre liv ret konkret til at drage ud og søge lykken. For Carl Nielsen sker det i flere omgange. Odense blev den første station på vejen.

Stedet

Det sted, hvor Carl Nielsen er vokset op, har han meget konkret oplevet som en verden, der langsomt blev større. Som han har skildret det i *Min fynske Barndom*, udgør hans verden i første omgang den allernærmeste omkreds: markerne, teglværket, bækken, naboen, hans søskende, forældrene. Da han bliver lidt større, omfatter den landsbyen Nr. Lyndelse, nabogårde som Frydenlund og herregården Bramstrup. Senere kommer den til at omfatte 'egnen', hvor hans familie er fra, men det er stadig et ret begrænset område omfattende de nærmeste landsbyer i hver retning. Mod syd er landsbyen Heden på den anden side af Nr. Søby den yderste forpost, 'egnen' stop-



ILL. 2. Sortelung. På dette kort, der blev brugt fra 1859 til 1895, kan man se, hvordan området så ud på det tidspunkt, hvor Carl Nielsen boede der. Nord ligger skråt opad mod højre. Selve Sortelung er et aflangt område, der er omtrent 1.300 meter langt og 400 meter bredt. Til Nr. Lyndelse er der, hvis man følger vejen, der går i lige linje til landsbyen, omtrent halvanden kilometer i sydvestlig retning. Carl Niensens fødehjem lå på matrikel 36t. En landmålertegning fra 1857 viser husets nøjagtige placering på marken, hvor Carl Nielsen boede. Teglværket lå på matrikel 36r, og Arvensminde, hans næste bopæl, lå på matrikel 13c.⁴

per, før man nærmer sig godserne Brahetrolleborg eller Egeskov. Mod vest er nabo-landsbyerne Fangel, Bellinge og hans fars fødeby Brylle med. Mod nord er Odense akkurat med men egentlig allerede et sted, man tager hen til. Mod øst omfatter det området omkring Højby. 'Egner' orienterer sig mod Odense, og hverken Faaborg eller Svendborg opfattes som steder, der er nogen særlige relationer til.

Carl Nielsen blev født om sommeren, den 9. juni 1865. Han er opvokset i et lille hus i området Sortelung, der ligger mellem landsbyerne Nr. Lyndelse, Højby og Lumby. På gamle kort er området betegnet Sorte eller Gammel Long i den nordlige ende og Sorte Sø for den sydlige del.⁵ Søen blev drænet omkring år 1800, men det var stadig et sumpet område, hvor der var tørvemose i midten af den gamle Sorte Sø. På den nordlige del, Sorte Lung, blev der gravet ler til et teglværk, der gennem årene har ligget flere steder. Både Long og Lung er gamle former af ordet Lyng og betegner således et lavtliggende område bevokset med lyng, en hedemose. Carl Niensens hjem lå ved den vestlige kant af mosen på en mark ved vejen, der går ned gennem området.

Her står i dag en lille mindesten og en informationstavle og et par borde, så man kan slå sig ned med sin kaffe.

Huset lå for sig selv, men det var langtfra et ubeboet område. I 1870 var der 22 beboede huse på Sortelung, hvoraf otte husede to familier, og der boede i alt 121 personer. Omkring halvdelen var børn. Halvdelen af mændene var daglejere eller arbejdsmænd, tre var jordbrugere, og nogle var håndværkere. Stort set alle deres hustruer har som erhverv angivet gårdkone, hvilket vil sige, at de ud over at være husmødre tog forefaldende arbejde på gårdene. Det gælder også Carl Niensens mor, Maren Kirstine Johansen. De to personer, der skiller sig ud, er en møllebygger og en musikus, Carl Niensens far.⁶

Mit Fødehus laa altsaa midt paa en Mark. Det var en mangeaarig Græsmark, som sjældent blev pløjet op og isaafald kun for atter at blive lagt ud i Græs. Til Huset var der ingen Kørevej, men der var to Gangstier, den ene gik mod Øst over *Dømmesrenden* (Dæmningsrenden), hvor der var en Bro og en Vej, der førte til et Teglværk nogle faa hundrede Alen borte. Den anden Sti gik mod Vest, hen til Gaarden Frydenlund, der hørte under Herregaarden Bramstrup. Frydenlund laa ligeledes kun et Par Minutters Vej fra vort Hus, og Bramstrup omtrent en halv Fjerdingvej længere mod Vest ved Landevejen mellem Odense og Faaborg. Disse fire Steder: vort Hjem, Teglværket, Frydenlund og Bramstrup, holdt den Verden sammen, hvori mine Søskendes og mit første Barndomsliv udfoldede sig.⁷

I sit erindringsværk *Min fynske Barndom*, der jo er skrevet langt senere i løbet af foråret og sommeren 1927,⁸ hæfter Carl Nielsen sig ikke meget ved områdets øvrige beboere. Man må læse det som den ældre Niensens selektive fremstilling af, hvad han finder vigtigt at fastholde for eftertiden. På den måde tilrettelægger han også senere generationers fortælling om, hvem han er. De indtryk, han er optaget af at formidle, er hans oplevelser af naturen eller særlige mennesker og ofte med et stærkt sanseligt præg. Børnene var tit alene hjemme, overladt til hinanden, når forældrene var ude at arbejde. Carl Nielsen beskriver en sådan situation, hvor moderen kommer hjem i middagspausen, som en betydningsfuld oplevelse:

Vi laa en Dag fire smaa Søskende i Græsset, Solen skinnede stærkt, og vi var baade sultne og tørstige, da min Mor var paa Høstarbejde paa Herregaarden Bramstrup i Nærheden. Nu kom hun hjem i Middagsstunden, men da vi alle sammen laa paa Ryggen og vistnok var ved at falde i Søvn, mærkede vi ikke noget, før hun stod over os, bøjede sig ned imellem os med et stort Smil under den hvide Høsthat og sagde: "Nu skal I se, hvad jeg har til jer!" Det var varme Æbleskiver med hvidt Strøsukker paa, som hun havde medbragt nede fra Herregaarden, og en Lejle med

Drikke, men jeg husker ikke, om det var Øl eller Mælk. Nok er det, at saaledes som min Mors Billede, Solen, Himlen, Græsset og Maden løb sammen i én Salighed – det kan aldrig glemmes. Saa gik hun igen, rask og glad, og sagde: “Kan I nu være søde Børn, saa kommer jeg hjem til jer i Mørkningen.”⁹

Det usædvanlige er ikke, at børnene er alene hjemme, det er den gode mad og solskinnet. Som kontrast fortæller han om engang, hvor faderen havde været væk en uges tid for at spille, og hans mor ikke havde andet i huset end en krukke med gulligt hestefedt, som de fik, smurt på brød med salt på.¹⁰

Tæt ved huset var der et vandhul, omtalt som Brønden, hvor Carl Nielsen som lille var tæt på at drukne. Her har de hentet vand og leget, ligesom børnene har udforsket bækken Dømmesrenden, hvor der om sommeren kun stod vandpytter, og hvor de kunne finde sneglehuse og hundestejler og trimle op og ned ad skråningen. Dømmesrenden ligger langs vejen Sortelung. Uden om haven var der et dige, hvor der var nogle kirsebærtræer. Grunden, som huset lå på, var forholdsvis stor, omtrent en hektar, men de havde kun lejet sig ind i huset, så det var ikke deres græsmark, der lå omkring dem. De holdt høns, og de har også haft en gris, og på Arvensminde, hans næste barndomshjem, desuden et par geder.¹¹

Teglværket spillede en stor rolle i hans barndom. Det var ikke kun et spændende sted at udforske om søndagen, når der ikke blev arbejdet, det var også et sted, hvor han tidligt kom til at arbejde. Børnearbejde var helt almindeligt. Børnene varetog en opgave med at skære sten, hvor de lufttørrede, rå sten fik skåret de ujævne kanter af med et jern med håndtag i begge ender, inden de skulle brændes. Det blev anset og honoreret som egentligt arbejde, drengene fik et lærredsforklæde, værktøj og et lille trebenet skråt bord at arbejde ved. Det foregik udendørs, hvor de arbejdede sig gennem stakke på ti sten, så de var lette at tælle, når værkmesteren om aftenen gjorde resultatet op. Som Carl fortæller det, betragtede han det lidt som en leg, når han prøvede at leve op til sin to år ældre bror Albert, som både var dygtigere og hurtigere. De fik selv lov at beholde en del af pengene, så de kunne spare op til legetøj, træsko eller en ny kasket. Det var ikke kun de to men også hans andre brødre og en hel del andre drenge fra Sortelung, der udførte dette arbejde. Hvor gamle de var, er lidt uklart, men det kan sagtens have været allerede i otte-tiårsalderen, når de ikke var i skole.¹²

Men teglværket er også vigtigt i en anden henseende, for det var her, den store verden allerede var til stede som en del af barndommens lille univers. Hvert forår kom der en flok tilrejsende tyske arbejdere fra grevskabet Lippe-Detmold, et lille fyrstedømme sydvest for Hannover, der havde en stærk tradition for teglværksarbejde. Vi er ovenikøbet i stand til at sætte navn på tre af dem. Det var Conrad Stuckenbrock, Conrad Siekmann og Wilhelm Grotegut. I årene 1854 til 1868 har de efterfulgt hinanden på teglværket som mester for et hold arbejdere, der typisk bestod af syv-otte mand.¹³



ILL. 3. Mursten med præg fra Bramstrup teglværk, hvor Carl Nielsen arbejdede som dreng.

Arbejderne var indkvarteret i et af Bramstrups huse, så det var ikke kun ved ankomsten, de passerede familien Niensens hus. For Carl Nielsen var det en særlig oplevelse, når de kom, men de var også en del af hverdagen:

Henad Foraaret kom en Flok Arbejdere med Randsel og Redskaber paa Ryggen. De var helt bedækket med Støv og Snavs og saa ud, som om de kom fra Verdens Ende ... det var tyske Arbejdere fra Lippe-Detmold, og det Navn lød saa fremmedartet, at jeg syntes, det maatte være uendelig langt borte. Naar de fra Rejsen kom forbi vort Hus, var der en yngre Mand med tyndt Fuldskæg, som altid nikkede særlig venligt til mig, og et Par Gange gav han mig en Firskilling, som var meget varm og lidt fugtig og klæbrig af Skraatobak. Jeg kunde ikke rigtig lide at røre ved Firskillingen, men Ferdinand og jeg var ellers gode Venner ... Vi talte ofte sammen, uden at jeg forstod et Ord af, hvad han sagde.¹⁴

Teglværket hørte under Frydenlund, som igen hørte under Bramstrup. Forvalteren på Frydenlund var også tysk og indgik som en naturlig del af det nære miljø: "Gaarden bestyredes af en gammel, holstensk Forvalter, der hed Schmidt; han var Pebersvend og en fornem Type af den gamle Skole."¹⁵ Jep Jepsen Schmidt, der dog ikke var holstener men fra hertugdømmet Slesvig, boede på Frydenlund sammen med nogle karle og piger. Carl Nielsen skildrer ham som en afholdt og respekteret mand af få ord, og han har direkte betydning, idet det var på hans anbefaling, at Carl Nielsen fik jobbet som gåsedreng på Bramstrup et par år i sommermånederne, da han, som han husker det, var otte-ni år gammel.¹⁶ Det var et arbejde, der foregik i skoleferien frem til begyndelsen af efteråret, hvor han fra tidlig morgen, til det blev aften, alene havde ansvaret for